

EDITORIAL

O altfel de perspectivă: Croce, Gentile, Gramsci. Filosofia italiană la începutul secolului XX

(A different perspective: Croce, Gentile, Gramsci.
Early '900 italian philosophy)

Angelo CHIELLI
Ioana Cristea DRĂGULIN

Abstract: *The social, economic and political developments at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, have produced an intellectual emulation phenomenon on the political ideas level which were the catalyst of the ideologies strongly remarked after the end of the First World War. The Italian cultural space, through the ideas promoted by Benedetto Croce, Giovanni Gentile and Antonio Gramsci, were strong integrated in this context..*

Keywords: *Gramsci Antonio, Marxism, Modernism, conservative, B. Croce, State as an activity, power State, G. Gentile.*

Descumpănirea culturală de la sfârșitul secolului al XIX-lea se anunța, în mod esențial ca, o criză a filosofiei pozitivistice ce a dominat universul gândirii în a doua jumătate a secolului. Aceasta se manifestase prin intransigența în raport cu alte opțiuni, trecând de la o „cunoaștere critică” spre dogmatism, transformându-se dintr-o viziune asupra lumii într-o credință de nediscutat.

Strânsa legătură pe care pozitivismul l-a înstituit între istorie și rațiune a avut drept consecință o supraevaluare a elementului obiectiv și naturalist în raport cu voința individuală care este liberă și creativă. Reacția în fața acestui pozitivism intrasigent a fost exaltarea a tot ceea ce refuza să se integreze într-o lege naturală; iraționalul împotriva rațiunii, voința împotriva naturii, acțiunea împotriva teoriei.

Chiar și marxismul, în cadrul „forței” pozitiviste, a devenit o „fizică socială” în grad de a produce, conform susținătorilor săi, previziuni punctuale asupra dezvoltărilor ulterioare.

Specificitatea culturii italiene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și început de secol XX a fost că, reacția împotriva pozitivismului, a parcurs mai multe drumuri originale, deoarece s-a îndreptat către o reevaluare profundă a operei filosofului din Trier¹. Mai mult, recitirea în sens marxist, ce apare și se dezvoltă în cultura italiană, nu a fost o chestie internă a mișcării socialiste ci, din contră, i-a avut ca actori principali pe autori ca Antonio Labriola, Benedetto Croce, Giovanni Gentile, iar peste câțiva ani, pe Antonio Gramsci.

Croce și Gentile au fost cei care au diseminat ideile lui Marx în interiorul curentelor fecunde ale culturii continentale, evitând astfel ofilirea acestora, prin reducerea marxismului la schema „revizionismului împotriva ortodoxiei” care se regăsea la acel moment în plină dezbatere în interiorul celei de-a doua Internaționale.

Croce în recitește pe Marx accentuând aspectul metodologic, punând în evidență importanța enormă a descoperirii factorului economic care permite o reconstruire istorică mult mai complexă și în același timp dinamică în comparație cu istoriografia, osificată de viziunea pozitivistă. În același timp, Croce nega marxismului pretenția de a fi o filosofie autosuficientă, o filosofie a

istoriei (în acest aspect acțiunea autorului nu trebuie să conducă la ideea existenței unei lipse în interiorul marxismului, în condițiile în care este cunoscută aversiunea autorului împotriva orăru tip de filosofie a istoriei), deschizându-se astfel strada către o apropiere a lui Marx de Kant, mai ales în sfera etică, pentru ca apoi să se îndrepte, după un parcurs sinuos și chinuit, spre explicarea liberalismului după încheierea Primului Război Mondial.

Mai radical în abordare a fost tânărul Gentile, care, mult mai mult decât Croce își va asuma abordarea pe care Labriola o are față de marxism. Diferențele de poziții pe care Croce și Gentile și le asumă în raport cu gândirea marxistă –, iar aceasta se vede cu claritate din schimbul de scrisori ce a durat aproape trei decenii – vor deschide o falie subterană între cei doi specialiști, care va ieși la lumină doar în momente speciale, înainte de ruptura definitivă, ce a fost nu numai culturală dar și personală, odată cu apariția fascismului, în condițiile în care aceștia au avut abordări opuse (Gentile va adera și va susține până la moarte la regimul fascist, în timp ce Croce, după un început timid și circumscris între anumite limite, va susține fără umbre de dubiu o rigidă și intrasigentă opoziție la regim).

Pentru Gentile, marxismul este o filosofie în care se poate găsi o explicită și cuprinzătoare filosofie a istoriei, mai ales ca urmare a recitirii marxiste a filosofiei praxisului, care va deschide la rândul său strada pentru eliberarea de resturile obiec-

tivismului ce se regăseau în continuare în filosofii idealiste, inclusiv cea crociană, și să se îndrepte astfel, decisiv către actualitate. În lectura gentiliană a lui Marx se regăsea deja o viziune a lumii, a modului în care aceasta trebuia să fie „de neoprit”, care va conduce ulterior la determinarea subiectivității care o practică, mai exact imanența vieții însăși. Această viziune ce apare la Gentile va tinde să se confunde cu politica, cu dimensiunea colectivă și, deci, cu Statul.

Următoarea etapă în depășirea deteminismului de secol XIX se va realiza cu abordările lui Antonio Gramsci, care poate fi considerat cel mai clar și decis dintre cei trei în a afirma că filosofia marxistă este o adevărată filosofie, care în mod substanțial este o filosofie a praxisului.

Gramsci preia din conceptul crocian de istorie etico-politică (înțeles ca reconstrucție istoriografică realizat din punct de vedere al istoriei ideilor și al consensului pentru a obține o adresă culturală specifică), un concept propriu, acela de hegemonie (înțeles ca activitate de orientare, cu dublu rol, moral și cultural, ce nu poate fi înțeles ca o simplă repetare a realității economico-sociale), care se dovedește a avea o profundă afinitate cu cel crocian.

Ei bine, tocmai în cazul filosofiei praxisului, Gramsci se scufundă în rădăcinile filosofice crociene ale filosofiei spiritului, pentru a remodela marxismul. De la Croce, Gramsci preia instrumentele necesare pentru a depăși viziunea îngustă a raportului

dintre structură și suprastructură impusă de viziunea marxistă deterministă de inspirație pozitivistă, care concepea nivelul suprastructural ca un simplu reflex, deformat, a proceselor de natură exclusiv economice.

În același timp, la momentul în care Gramsci preia și analizează elementele crociene, le supune unei acțiuni critice profunde: el îi impută lui Croce că, în loc să considere că interpretul principal al acțiunii etico-politice este subiectul colectiv, aceasta consideră că este subiectul individual.

Ei bine, acesta este terenul pe care Gramsci se întâlnește cu Gentile, și anume stabilirea subiectivității moderne. Subiectivitatea pentru Gramsci nu a fost niciodată „o condiție” prealabilă a cunoașterii și a acțiunii ei, întotdeauna, o legătură între cunoaștere și practică, care se constituie și se exprimă sub forma unei voințe ^{colective}, adică, ca subiect care este îndreptat către transformarea lumii, iar în această activitate, exprimă categoric dimensiunea în care ea se regăsește pe deplin; adică cea politică.

Pe scurt, problema care a condus la apropierea de gândirea marxistă devine în mâinile și mintea lui Gramsci altceva, chiar dacă este de neegalat așa cum este la filosoful sicilian, o parte, de mare importanță în educația politico-culturală gramsciană.

Acest număr al revistei de științe *Polis* este dedicat dezbatelor filosofico-culturale de la începutul secolului XX care i-au avut ca prota-

goniști pe Benedetto Croce, Giovanni Gentile și Antonio Gramsci.

Din punct de vedere al structurii, acest număr al revistei este împărțit astfel: Editorial, un grupaj de șapte articole/studii/eseuri axate subiectul analizat, urmate de o serie de șapte contribuții ce sunt în afara subiectului, iar în încheiere, la rubrica Recenzii, coordonatorii propun spre lecturare a prezentare a trei cărți.

Primele două cercetări semnate de Guido Liguori și Ioana Cristea Drăgulin privesc studiile gramsciene.

Guido Liguori este profesor de istoria gândirii contemporane în cadrul Universității din Calabria și director al celebrului International Gramsci Society, Italia. Autorul este considerat a fi de către membrii spațiului academic unul dintre cei mai importanți cercetători ai gândirii politico-filosofice a lui Antonio Gramsci.

Studiul pe care îl propune cititorilor se intitulează: „Stat și societatea civilă la Gramsci”. Intenția contributorului a fost aceea de a întări ideea conform căreia Gramsci nu a fost un teoretician al societății civile. La autorul sard, demersul a fost mai degrabă o interpretare sau reinterpretare a realităților complexe și confuze cu care se confrunta societatea italiană pe fondul senzației, ce devenise certitudine în cercurile de stânga a invalidării modelului de societate promovat de gândirea pozitivistă la încheierea primei mari conflagrații mondiale. Pentru punerea în practică a acestui efort intelectual complex, Gramsci a dezvoltat mai multe concepte, pornind de la inter-

pretări anterioare, având ca idee cardinală cucerirea puterii politice. La Gramsci, „statul integral” care a rezultat ca urmare a Primului Război Mondial este expresia unificării dintre acesta și societatea civilă. Aceasta s-a realizat prin consolidarea hegemoniei clasei ce i-a cuprins pe moderații care au dominat instituțiile statului încă de la începuturile Risorgimentoului italian.

Ioana Cristea Drăgulin este prima intelectuală a noii generații de gramscieni care s-a specializat în ultimele decenii în România. Deținătoare a unui doctorat la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității din București și a unor stagii de cercetare în Italia, autoarea ne prezintă un studiu intitulat: „Viziunea lui Antonio Gramsci asupra creării statului modern italian”.

Pentru Gramsci, apariția statului italian reprezintă cel mai important eveniment cu caracter politic, social și cultural din secolul al XIX-lea. Ipoteza de lucru pe care autoarea a prezentat-o a fost că: *Risorgimento* a fost un proiect care a eșuat.

Pornind de la această afirmație Gramsci a introdus în spațiul teoretic mai multe concepte cum ar fi: „blocco storico” (blocul istoric), „mancata rivoluzione agraria” (lipsa revoluției agrare), „questione meridionale” (chestiunea meridională), „hegemonia” (hegemonia), „trasformismo” (transformism), „rivoluzione passiva” (revoluția pasivă) sau „rivoluzione senza rivoluzione” (revoluție fără revoluție).

Concluzia cercetării este că întreaga gândire gramsciană are ca

scop demonstrarea cauzelor și a mecanismelor care au condus la eșecul proiectului statului italian modern odată cu „predarea” instituțiilor în mâinile mișcării fasciste. Aceasta s-a putut realiza doar prin disoluția autorității statale.

La Gramsci, fascismul, este considerat a fi o formă a *revoluției pasive*, apărut ca urmare a tentativei de stabilizare a dominației burgheze aflate în dificultate ca urmare a crizei organice cu care se confrunta.

A treia cercetare ne este prezentată de către Salvatore Cingari. Autorul este profesor de istoria doctrinelor politice la Universitatea pentru străini din Perugia. Titlul lucrării sale este: „Originea diferențelor politice dintre Croce și Gentile”. Pe parcursul acesteia, Cingari ne prezintă diferențele culturale dintre Croce și Gentile care au evoluat ulterior în opțiuni ideologice opuse. Astfel, Croce a fost în tinerețea sa un liberal moderat de stânga în timp ce Gentile a fost promotorul unei viziuni sociale conservatoare. Din aceste viziuni distincte asupra societății s-au dezvoltat în timp modele de gândire care au devenit, și pe fondul declanșării epocii ideologiilor, ireconciliabile. Apropierea de stânga italiană a fost posibilă la Croce deoarece conflictul social la sfârșitul secolului al XIX-lea nu era atât de periculos pentru a putea în discuție legitimitatea instituțiile statului modern italian. Represiunile la care membrii acestei mișcări erau supuși a deschis în mintea tânărului intelectual simpatii care au început să se estompeze la începutul secolului pentru a deveni

după război un fervent apărător al ordinii instituționale.

Din acest punct de vedere, Gentile a susținut încă din tinerețe idei radicale în privința unor teme cum ar fi de exemplu reunificarea teritorială, substituind patriotismul specific și caracteristic perioadei de dinaintea de marea conflagrație mondială cu acțiuni revoluționare. Este motivul pentru care Gentile a promovat încă de la începutul conflictului pentru intervenția în război, în timp ce Croce a fost un apărător al neutralității.

A patra contribuție este semnată de profesorul de filosofie politică de la Universitatea „Aldo Moro” din Bari, Giuseppe Cascione. Studiul său intitulat Gramsci, Sraffa și Wittgenstein ne prezintă câteva direcții de gândire a conexiunilor teoretice și personale dintre aceștia. Legăturile dintre aceștia au ca punct comun persoana lui Piero Sraffa. Realitatea istorică ne arată că la încheierea războiului Sraffa devine bun prieten cu Gramsci, colaborând la organul de presă *Ordine Nuovo*. Pe parcursul vieții, prietenia dintre aceștia a fost întărită nu numai de bunele relații personale, dar și de apropierea ideologică, chiar dacă între cei doi erau și viziuni diferite asupra unor subiecte. Pe de altă parte, Sraffa va devenii ulterior întâlnirii cu Gramsci, prieten al lui Ludwig Wittgenstein. Între aceștia se va dezvolta o legătură de prietenie nu atât în plan personal cât mai ales în cel teoretic care au condus la schimbarea unor idei în plan filosofic interesante. Din acest punct de vedere, Sraffa devine pentru o lungă perioadă de timp punctul

comun care leagă în mod imaginar pe unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai intelectualității comuniste din epocă: Gramsci și pe Wittgenstein, un membru de referință al clubului de la Cambridge.

A cincea contribuție este semnată de Ledion Lako. Autorul are o licență în relații internaționale absolvită la „European University of Tirana” și este doctorand la Universitatea „Aldo Moro” din Bari.

Cercetătorul albanez ne prezintă un eseu cu titlul „Limbajul și activitatea politică a lui Gramsci în *Caietul* numărul XI”. Contribuția își propune să se aplice asupra unor categorii politice pe care Antonio Gramsci le folosește: limbajul, sensul comun și religia (folclorul).

În primul rând, pornind de la analiza limbajului pe care autorul sard îl folosește în *Caietul* nr. XI, Lako consideră că o filosofie (aici termenul corect în sens gramscian ar fi „critica limbajului”) dorește să o realizeze este o critică al actualului, și de aceea nu poate să pornească în analiza sa decât de la limbajul comun. În acest sens, limbajul comun devine „sens comun”.

În al doilea rând, a vorbi este întotdeauna o realitate politică prin folosirea limbajului și a propriei capacități de asumare a responsabilităților politice. Deci, critica adusă limbajului reprezintă în mod esențial depășirea nivelului limbajului comun și atingerea unei conștiințe filosofice civile de cel mai înalt nivel.

A șasea contribuție din grupajul tematic al revistei aparține lui Angelo Chielli. Autorul este profesor de filo-

sofie politică în cadrul Departamentului de Științe Politice al Universității „Aldo Moro” din Bari. Titlul studiului său se intitulează în mod sugestiv: „Croce și Statul”. Eseul propus analizează conceptul de stat în gândirea politică a lui Benedetto Croce pornind de la trei elemente fundamentale care sunt strâns legate: statul ca o activitate, statul ca putere și statul etic.

În *Filosofia della pratica* Croce se referă în mod explicit, în contextul mai larg al discuțiilor privind natura legilor, la critica privind distincția, care din punctul său de vedere superfluă deoarece este empirică, între legile sociale și cele juridice ale Statului. Legea juridică este expresia unei puteri supreme care conduce la obligativitatea respectării acesteia, în timp ce legea socială este rezultatul unor convenții a unui grup restrâns de persoane. Această distincție apare la Croce ca fiind superfluă, deoarece orice lege are propria legitimitate dată de indivizi, care în mod „spontan se conformează, iar aceasta implică acceptarea”.

În doctrina crociană a Statului ca putere nu se pune, așa cum s-ar putea crede, în opoziție cu Statul ca o activitate, dimpotrivă, implică o altă formă a sa. Într-adevăr, terenul solid pe care Croce acționează este întotdeauna același, al autonomiei politice.

Diferit față de primele două nulee tematice, conceptul de Stat etic este luat în considerare de Croce în special deoarece îi permite ca, pe de o parte să își definească propria poziție față de Hegel, iar pe de altă parte să se reîntoarcă și să aducă

clarificări cu privire la raportul dintre etică și politică.

A șaptea și ultima contribuție îi aparține lui Alessandro Gerardi. Acesta este licențiat în filosofie în cadrul Universității „Aldo Moro” din Bari. Eseul său intitulat: „Idealismul actual” privește relația personală și intelectuală dintre Benedetto Croce și Giovanni Gentile care au precedat perioada fascistă. Ipoteza prezentată de autor este că aceste diferențe nu au o conotație personală ci filosofică. Demersul autorului este acela de a nu se poziționa în apărare niciunui dintre cei doi filosofi deoarece, deși concepțiile lor sunt departe de interesele noului mileniu, personalitățile lor continuă să fie importante pentru spațiul cultural italian.

Coordonatorii acestui număr și-au propus să aducă în atenția publicului interesat o serie de contribuții menite să prezinte mai multe informații asupra climatului intelectual existent în primele decenii ale secolului XX, în spațiul cultural italian. Personalitățile pe care s-au axat studiile au

fost Croce, ca reprezentant principal al liberalismului moderat, Gentile ca ideolog al fascismului și Gramsci ca teoretician al comunismului italian.

Universul cultural din Italia de la începutul secolului a fost influențat de marile convulsii sociale apărute ca urmare a efectelor produse pe Primul Război Mondial și a apariției URSS. Din acest punct de vedere, ideologia liberală și regimul democratic parlamentar italian a sucombat în perioada interbelică ca urmare a instaurării fascismului pe fondul prăbușirii societății de status antebelice. Pe parcursul a trei decenii, fascismul a fost ideologia dominantă în peninsula. Abia după încheierea celui de-a doua mari conflagrații mondiale, odată cu invalidarea fascismului celelalte două tradiții ideologice reprezentate de Croce și Gramsci, reafirmarea valorilor democratice au permis afirmarea unor valori care au condus la apariția sistemului de partide din perioada Războiului Rece și a welfare stat-ului italian.

Note

¹ Este vorba de Karl Marx.